

PAWEŁ STĘPIEŃ

ZADANIE. *CHASKIEL*
TADEUSZA RÓŻEWICZA

PAWEŁ STĘPIEŃ

**ZADANIE. *CHASKIEL*
TADEUSZA RÓŻEWICZA**

Warszawa 2017

Recenzja
prof. dr hab. *Andrzej Stanisław Kowalczyk*
prof. dr hab. *Tomasz Wójcik*

Redakcja, indeksy, korekta
Paweł Stępień

Projekt okładki
Jan Nyka

Na okładce wykorzystano motyw fotografii Zvi Hirsha Kadushina z getta w Kownie (1941).
Kaunas, Lithuania, 1941–1943. Photographer: George Kadish/Zvi Kadushin.
USHMM Photo Archives, courtesy of George Kadish/Zvi Kadushin, photograph #81165.
Reprinted with kind permission of the United States Holocaust Memorial Museum.

ISBN 978-83-65886-16-3 (Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa)
ISBN 978-83-63636-65-4 (Wydział „Artes Liberales” UW)

Copyright © by Paweł Stępień, Wydział „Artes Liberales” UW
and Global Scientific Platform sp. z o.o. 2017

Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w roku 2017 jako projekt badawczy.

Objętość: 10 arkuszy wydawniczych

Wydano nakładem Wydziału „Artes Liberales” Uniwersytetu Warszawskiego
ul. Nowy Świat 69 • 00-046 Warszawa • www.al.uw.edu.pl

Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa
www.sublupa.pl

SPIS RZECZY

Słowo wstępne	7
Rozdział I. Zbudować wiersz	11
Rozdział II. Realizm	33
Rozdział III. Głosy dzieci	61
Rozdział IV. Światopogląd narodowych socjalistów	99
Rozdział V. Tradycja	145
Rozdział VI. Tradycja żydowska	173
Zakończenie	207
Redakcje <i>Chaskiela</i>	211
Indeks nazwisk	221
Indeks utworów Tadeusza Różewicza	229

SŁOWO WSTĘPNE

Jak wspominał Tadeusz Różewicz, zaraz po wojnie, gdy szukał „nauczyciela i mistrza”, pierwszy list „do poety starszego pokolenia” wysłał pod adresem Juliana Przybosa. Niewiele później, w roku 1947, Michał Maksymilian Borwicz opublikował *Antologię wierszy o Żydach pod okupacją niemiecką*. Nie znajdując zadowalającej zasady, według której mógłby uporządkować zebrane utwory, zdecydował, że wiersze zostaną ułożone „«według autorów», a autorowie w następstwie alfabetycznym”¹. Sprawilo to, że w jego antologii teksty Przybosa i Różewicza – „mistrza” i ucznia – wydrukowano obok siebie.

Spośród utworów młodego poety w zbiorze znalazły się *Matka powieszonych* [...], *Żywi umierali* i *Róża*². Tuż przed nimi Julian Przyboś, sławny poeta przedwojennej awangardy, nie zamieścił żadnego wiersza. Zamiast poezji, do *Antologii wierszy o Żydach pod okupacją niemiecką* przekazał spisane prozą wyznanie *Jestem pracownikiem słowa...* Wyjawia tu:

Jestem pracownikiem słowa, które kształtuję, którym władam – a gdy sięgam teraz po słowo, zamyka mnie szczelne niepokonane milczenie.

¹ *Pieśń ujdzie cało... Antologia wierszy o Żydach pod okupacją niemiecką*. Oprac. i szkicem wstępnym poprzedził M.M. Borwicz. Warszawa–Łódź–Kraków 1947, s. 50.

² Tamże, s. 136–138.

Jestem poetą – ale nie znajduję na całym obszarze doświadczonych przez siebie uczuć – nawet przecucia tej grozy, od której, gdyby ją dopuścić do serca – stanęłoby serce.

Jestem Polakiem, który [...] przeżył moralnie śmierć w więzieniu gestapo, ale nie mogę, nie czuję w sobie uprawnienia i siły do objęcia myślą męczeństwa narodu żydowskiego.

[...] nie mam w sobie tyle hartu, by móc obiektywnie, twardo uświadomić sobie los Żydów zamkniętych w *ghetto* i wiezionych do komór gazowych.

[...] opuszcza mnie wszystka ludzka zdolność reakcji, nie potrafię, jestem bezradny i przerażony, ilekroć wspomnę o rzeczy najokropniejszej od istnienia naszej planety.

[...] Hitlerowcy śmierci mordowanych Żydów chcieli odjąć nawet znaczenie, nawet miano śmierci.

Kiedy ogarniemy pomyśleniem, kiedy wytrzymamy tę zgrozę moralną?

Pióro moje drży i muszę milczeć. Dziś, pisząc te słowa w trzecią rocznicę wysiedlenia Żydów z Krakowa, wiem jedno:

Dopóki nie udźwignę choć jednym słowem w poezji – ciężaru tej najstraszniejszej sprawy – nie będę się czuł poetą zupełnie wolnym, tym, który przeżył, a nie umarł w owym czasie pogardy, męczeństwa i walki.³

Słowa te Różewicz, postrzegający wojnę jako „koniec świata” i przekonany o śmierci poezji, ponad wszelką wątpliwość czytał z głęboką rozwagą i zrozumieniem. A skoro po apokaliptycznej katastrofie pragnął stworzyć nową poezję, to przedkładając prawdę nad piękno stawał wobec tego samego zadania, które paraliżowało jego literackiego mistrza. Przeświadczenie zaś o bezsilności dotychczasowych środków wyrazu – i tradycyjnych, i uchodzących przed wojną za nowe – utwierdzała w nim choćby lektura utworów z antologii Borwicza.

W poetyckich zmaganiach z tematem prześladowań i zagłady Żydów najtrudniejszym wyzwaniem był los dzieci. Obok tego, co zobaczył czy usłyszał w czasie okupacji, szczególnym świadectwem ich cierpień stały się dla poety włosy i zabawki oglądane w czasie wizyty w muzeum oświęcimskim latem 1948.

³ Tamże, s. 134–135.

I choć liczba wierszy Różewicza poświęconych doznaniom i śmierci żydowskich dzieci jest bardzo skromna, stanowi wiarygodny dowód trudów mierzenia się z tym, co niewyrażalne, i budowania nowej poezji po „końcu świata”.

Celem niniejszej książki jest przedstawienie, jak poeta podejmował opisane przez Przybosia zadanie, pracując w latach 1954–1956 nad utworem *Chaskiel*, który zamieszczony został w zbiorze *Poemat otwarty*.

Terminując u swego „nauczyciela i mistrza”, młody autor z pełnym rozmysłem szukał własnej drogi. Niemniej jednak trwałym owocem jego fascynacji ideami Awangardy Krakowskiej było postrzeganie poety jako rzemieślnika. Pogląd ten Różewicz łączył ze świadomie kultywowaną praktyką budowania utworu w kilku, a nierzadko kilkunastu kolejnych redakcjach. By zatem odstąpić, jak próba wyrażenia niewyrażalnego wpłynęła na ostateczny kształt wiersza, należy skupić się na procesie budowy i tajnikach struktury ukończonego już tekstu.

Wielokrotnie wypowiedziany przez poetę postulat dążenia w poezji do prawdy wiązał się nierozzerwalnie z nasycaniem tekstów odniesieniami do rzeczywistych miejsc, postaci i wydarzeń. Prześledzenie, jak autor ukształtował realistyczny wymiar *Chaskiela*, jest więc niezbywalnym warunkiem badań nad sposobami przybliżania w wierszu tego, co – jak zaznaczał Przyboś – niemożliwe do przecucia i uświadomienia.

Szukając języka, który pozwalałby chociaż dotknąć „ciężaru tej najstraszniejszej sprawy”, Różewicz wczytywał się w zeznania ocalałych i świadectwa zapisane przez pomordowanych. A ponieważ tworzył wiersz o cierpieniach i śmierci żydowskiego chłopca, trzeba sprawdzić, czy i jak wykorzystał słowa dzieci uratowanych i ginących, przekazane w dziecięcych zeznaniach i relacjach świadków.

Pisarz, wzbudzając tym niesmak swego „mistrza”, nie ukrywał, że za ważne źródło inspiracji, odniesień i cytatów uznawał gazety. W czasie wojny zaś do konspiracyjnych obowiązków Różewicza należało sporządzanie „przeгляdu wrogiej prasy”, co wymagało również regularnego oglądania niemieckiej kroniki filmowej. Autor *Chaskiela* miał zatem możliwość bliższego zetknięcia się z narodowosocjalistyczną propagandą i poznania, jak uzasadniała ona konieczność unicestwienia wszystkich Żydów, także niemowląt i dzieci. Dla-

tego bez wnikliwszego poznania niemieckiej ideologii i propagandy trudno dostrzec i określić funkcje zawartych w wierszu odniesień do tego kontekstu.

Różewicz, jakkolwiek przeświadczony o śmierci poezji i niemocy środków wyrazu podsuwanych poetom przez tradycję, nie tylko nie odrzucał literackiego dziedzictwa, ale był jego dociekliwym czytelnikiem i znawcą. Po wielokroć powtarzał, że nie istnieją porównania, metafory czy motywy, którym nie da się przywrócić życia i siły w nowej poezji. Aby więc dostrzec, czy i jak w swoich próbach zbliżenia się do „rzeczy najokropniejszej” posiłkował się tradycją, trzeba wytropić i zbadać praktyki jej używania we wczesnej twórczości pisarza oraz w samym *Chaskielu*.

Przyboś, aresztowany jesienią 1941 we Lwowie przez gestapo i z trudem wyratowany przez żonę, wyznawał w antologii Borwicza:

Jestem Polakiem, który [...] przeżył moralnie śmierć w więzieniu gestapo, ale nie mogę, nie czuję w sobie uprawnienia i siły do objęcia myślą męczeństwa narodu żydowskiego.

Różewicz był Polakiem zrodzonym z matki pochodzenia żydowskiego. I choć nie sposób określić, w jakim stopniu wpływało to na jego poczucie konieczności pisania o „męczeństwie narodu żydowskiego”, należy sprawdzić, czy i jak odwoływał się do tradycji judaistycznej – i w *Chaskielu*, i w innych utworach powstałych wówczas, gdy pracował nad tym wierszem.

Punktem wyjścia studiów, których wyniki przedstawia ta książka, była analiza i interpretacja tekstów Różewicza, wykorzystująca doświadczenia badacza literatury i kultury dawnej. Punkt dojścia stanowi próba oświetlenia sposobów, jakimi posłużył się poeta, by udźwignąć w swej poezji „ciężar tej najstraszniejszej sprawy”. Dlatego też dotycząca twórczości Różewicza biblioteka rozpraw, studiów, artykułów, recenzji, komentarzy i polemik – bogata i odzwierciedlająca wielość metodologii – nie będzie przedmiotem roztrząsań ani ocen. Tam, gdzie to konieczne, ustalenia innych badaczy odnotowane zostaną w przypisach.

INDEKS NAZWISK

A

Abramowicz Zofia 176
Adamowska Joanna 35
Ahren Yizhak 105
Apenszlak Jakub 165
Augustyn (Augustinus Aurelius), św. 200

B

Baca Constantin 134
Baird Jay W. 105
Balbus Stanisław 14
Balcerzan Edward 14
Baliński Stanisław 64
Balk Teodor 159
Bańkowska Aleksandra 49
Baranowska Aneta 51
Bärsch Claus E. 105
Barth Dina 192
Bartoszewski Władysław 199
Battistelli Pier Paolo 47
Bauminger Róża 77
Benz Wolfgang 53

Bereś Stanisław 13
Berg Mary (Miriam Wattenberg) 199
Berkenstat Freund Gloria 41
Bialas Wolfgang 106
Blancke Max 77
Blanke zob. Blancke Max
Blumental Nachman 197
Bogusławski Andrzej 154
Bolecki Włodzimierz 158
Bonawentura (Giovanni Fidanza), św. 167
Borowski Tadeusz 159–160
Borwicz (Boruchowicz) Michał Maksymilian
7, 8, 10, 35, 36, 37, 64, 67, 88, 201
Borzymińska Zofia 205
Brahmer Mieczysław 168
Bram Mirka 86
Braude Elly 65
Braun Andrzej 157, 158–159
Brodzka-Wald Alina 23
Brokoff Jürgen 106
Broniewska Janina 159
Broniewski Władysław 21, 66, 88, 166, 169

Browarny Wojciech 35, 184, 186
Bruno Giordano 113
Brzechwa Jan 186
Brzeska Wanda Ewa 65
Brzostowska Janina 65
Buber Salomon 200
Buczkowski Leopold 66, 67
Bukowski Kazimierz 161
Burkot Stanisław 73, 90
Buryła Sławomir 24, 35, 66

C

Chachulski Tomasz 163
Chamberlain Houston Stewart 119
Chase Robert 169
Chaszczewacka Miriam 202
Chmielewska Katarzyna 23
Chopin Fryderyk 38
Chrzęstowska Bożena 68
Cieślak Robert 35, 148, 158
Corral Martin Alonso 205
Cylkow Izaak 196
Czaplejewicz Eugeniusz 68
Czechowa Olga 105
Czechowicz Józef 14, 15–16
Czerniawski Adam 16, 209

D

Dakowicz Przemysław 171
Dante Alighieri 168
Dawid, król Izraela 135, 163, 200
Delitzsch Friedrich Conrad Gerhard 119
Distel Barbara 53
Dobras Wojciech 178
Dobrzańska Agata 13

Dowżenko Aleksander Petrowicz 153
Drewnowski Tadeusz 16, 157, 160, 178, 187
Drießen Kurt 39, 45
Dydycz Pacyfik Antoni 167
Dziedzic Maja 148

E

Eckart Dietrich 106–108, 110, 112–115, 119,
120, 121, 124, 131, 137, 138
Eichel Mietek 91
Einsiedler Fryda 92
Eisen George 92
Eisenbach Artur 51, 175
Eliasz 123
Eliot Thomas Stearns 157
Ezechiel 205–206

F

Fabiani Feliks 39, 45, 46
Falkowski Stanisław 89
Fast Piotr 27
Fałara Eugeniusz 41
Ficowski Jerzy 78, 205
Fiłatow Włodzimierz Petrowicz 153
Fingier Regina 197
Fips zob. Rupprecht Philipp
Fiut Aleksander 171
Frank Hans 39, 41, 51, 52, 175, 182, 183
Frenkel Mosze 48–49, 53, 130
Fritze Lothar 106
Fuks Fańcia 66, 67
Fuks Marian 51, 199

G

Gałczyński Konstanty Ildefons 88–91, 169

- Gawor Leszek 151
 Gąsiorowski Stefan 191
 Gelbard Aron Lajb 176, 177, 179, 180–181
 Gelbard Cyrła Dwojra 181
 Gelbard Fajga Szyfra 180–181
 Gelbard Florentyna 176, 180
 Gelbard Jakub Zelek 181
 Gelbard Sura zob. Różewicz Stefania Maria
 Gewandter Leon 92
 Głowiński Michał 23
 Goebbels Joseph 105, 116, 118–119, 120, 132, 134, 138
 Goeth Amon Leopold 76, 77
 Goethe Johann Wolfgang von 120
 Goldberg Abraham 130
 Gorczyńska Renata 102
 Gordon Ewa 185, 196
 Gosk Hanna 35
 Greiser Arthur 51
 Grodzieńska Stefania 64, 88
 Gross Natan 35, 165
 Gruber Ruth 199
 Grüss Noe 63, 92, 94
 Grynberg Michał 202
 Grzegorz VII, papież, św. 111
 Guderian-Czaplińska Ewa 86
 Gutowski Wojciech 161
- H**
- Hampel Symcha (Simkha) 41, 42, 49, 52, 53, 58
 Harlan Veit 131, 132
 Heinemann Winfried 47
 Henning Eckart 47
 Herbert Zbigniew 35, 156–157
 Herf Jeffrey 106
 Herfurth Dietrich 47
 Herling-Grudziński Gustaw 156
 Herod Wielki (Herodes Magnus) 159
 Heschel Susannah 106
 Heschel Altman Janina 66, 75, 76–77
 Hiemer Ernst 126–128
 Hippler Fritz 131
 Hirsfeld Ludwik 27, 54, 166
 Hitler Adolf 41, 47, 50, 106–116, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 131, 136, 137, 138, 139, 183
 Hochberg-Mariańska Maria 63–64, 67, 82, 92, 94, 165
 Holder Eryk 85, 92, 95, 96
 Holz Karl 125
 Homer 159
 Hornshøj-Møller Stig 105
 Hutnikiewicz Artur 15
- I**
- Ibler Reinhard 78
 Ißberner-Haldane Ernst 122–123, 134
 Izajasz 108, 110, 169, 172
- J**
- Jackowski Stanisław 199
 Jakubowicz Jechiel 130
 Jan Ewangelista, św. 101, 102, 107, 149
 Janczewska Marta 24
 Janion Maria 35
 Jarosz Dariusz 157
 Jastrun Mieczysław 65, 186
 Jezus Chrystus (Jezus z Nazaretu) 107–109, 110, 112, 114, 117–118, 119, 120, 122, 124, 126,

- 132, 138, 141, 165–167, 171, 172, 190, 193,
200, 208
- Joselewicz Berek 39
- Jozue 108
- K**
- Kacnelson Icchak 205
- Kafel Salezy 167
- Kafka Franz 204
- Kalemba-Kasprzak Elżbieta 86
- Kallenbach Józef 195
- Kapłan Chaim Aron 197
- Karcz Jerzy 89
- Karmel Henryka 165
- Karmel Ilona 165
- Karpiński Franciszek 162–163
- Karpowicz Agnieszka 66
- Kasprowicz Jan 167–168, 170–171
- Kasprowicz Maria 167
- Kermisz Józef 93
- Kiernicka Joanna 13
- Kisiel Marian 35, 68
- Klagges Dietrich 138
- Kłak Tadeusz 14, 23, 27, 29, 148, 157, 159,
161, 177
- Knapik Tomasz 151
- Kochanowski Jan 162–163
- König, SS-Hauptsturmführer 133
- Konwicki Tadeusz 82–83
- Kosowska Agata 41, 42, 46, 49, 53, 58
- Kostkiewiczowa Teresa 163
- Kotowska Maria 202
- Kowalewski Zbigniew 138
- Koźmińska-Frejłak Ewa 66
- Krakar Lojze 27
- Kramsztyk Izaak 196
- Kraskowska Ewa 35
- Kraszewski Józef Ignacy 155
- Krawczyk Alicja 21, 140, 161, 166
- Krawczyńska Dorota 23, 24
- Kremer Lilian 165
- Krüger Friedrich Wilhelm 52, 182, 183, 185
- Krupa Bartłomiej 35, 186
- Krupa Renata 171
- Krupiński Piotr 35
- Kruszewski Wojciech 14, 35, 83, 148, 153,
171
- Krynicky Ryszard 157
- Książek Jan 179
- Kudelski Zdzisław 156
- Kuncewiczowa Maria 41
- Kundt Ernst 39
- Kunz Tomasz 19, 35
- Kwoczyński Piotr 163
- L**
- Lam Andrzej 148
- Laskowski Piotr 66
- Lasota Grzegorz 157
- Leander Sara 105
- Lec Stanisław Jerzy 186
- Lenin (Uljanow) Włodzimierz Iljicz 106
- Leociak Jacek 23, 24, 199
- Lewinówna Zofia 199
- Lewkowicz Fajga Szyfra zob. Gelbard Fajga
Szyfra
- Losh Lieber 41
- Loyola Ignacy (Iñigo López de Oñaz y Lo-
yola) 111
- Lustiger Herta 202

Luter Marcin (Martin Luther) 108, 111–112
Lyon-Caen Judith 36

Ł

Łapiński Zdzisław 15
Łazowertówna Henryka 65
Łopatyński 85
Łoś Jan 195
Łukasiewicz Jacek 171
Łysenko Trofim Denisowicz 153

M

Madejski Jerzy 184, 186
Majchrowski Zbigniew 38, 45, 102, 158, 177
Makaruk Katarzyna 23
Mannes Stefan 106
Manning Gary T. 205
Marks Karol (Karl Marx) 118
Marynicz Marcin 176, 177, 179, 180
Mateusz Ewangelista, św. 166
Matywiecki Piotr 24, 137, 161
Mayewski Paweł 177, 180
Melchers Christoph B. 105
Menn Esther M. 200
Michnikowski Bolesław 176, 178, 179, 180
Mickiewicz Adam 14, 18, 58, 150, 151, 157, 195, 211, 215
Miczurin Iwan Władimirowicz 153-154
Miłosz Czesław 102
Miński Jisochar (Minski Yisokhar) 41, 42, 49, 52, 53, 58
Mizerkiewicz Tomasz 14
Mojżesz 106, 134, 142, 160, 161, 196, 208
Molisak Alina 23, 38, 66

Morawiec Arkadiusz 68, 73, 78, 79, 80
Morsztyn Jan Andrzej 159

N

Nabuchodonozor II, król Babilonii 205
Najberg Leon 93
Neszer Chanan 197
Ney Stefania zob. Grodzieńska Stefania
Nieżgoda Cecylian 167
Norwid Cyprian Kamil 147–149, 151, 155, 157
Nowak Tomasz Andrzej 46
Nowicki Bogdan 68

O

Olszewicz Bolesław 40
Orska Joanna 184
Orzeł Olga 63–64

P

Paweł (Szawel) z Tarsu, św. 110–111, 119
Pecaric Sacha 196
Peiper Tadeusz 186
Penderecki Krzysztof 172
Pietrych Krystyna 35, 184, 186, 188
Pietrych Piotr 14, 35, 184, 186, 188
Pilarczyk Krzysztof 191
Pini Tadeusz 148
Plekan Władysław 118
Poncjusz Piłat (Pontius Pilatus) 108
Poniemuński Marek 58
Poprawa Adam 184
Porębowicz Edward 168
Poser Ruth 205
Potempa Harald 47

Prokopiuk Jerzy 108
Pröschoidt Ludwig 133
Przyboś Julian 7–10, 14–17, 158, 208
Przymuszała Beata 35, 186
Puzyna Konstanty 152

R

Rabinowicz Szlomo 130
Reder Rudolf 78–80, 159
Redles David 106
Reginek Antoni 163
Reich Józef 85, 93, 94
Reuband Karl-Heinz 122
Ringelblum Emanuel 48, 49, 51
Ritz German 186
Rosenberg Alfred 119–121, 132
Rost Nella 78, 79
Rostworowski Jan 149, 191
Roth Cecil 186
Rothwand Jakub 176, 205
Różewicz Bogumił 180
Różewicz Eugeniusz 180
Różewicz Janusz 16, 180, 184, 185, 190,
204
Różewicz Kamil 14
Różewicz Stanisław 45, 49, 86, 102, 177,
178, 179, 181, 185, 188
Różewicz Stanisław (ojciec Władysława)
176, 177
Różewicz Stefania Maria 176, 177–185
Różewicz Wiesława 13
Różewicz Władysław 176, 180, 181, 184
Różewicz Zofia 176
Ruault Franco 106
Rudnicki Adolf 199–200

Runciman Steven 108
Rupprecht Philipp 122, 135
Rutkowski Adam 41, 42
Rychlewski Marcin 14
Rydel Lucjan 170–171

S

Salapska Maria 199
Salomon, król Izraela 205
Sandauer Artur 158, 185–186, 187–188
Sankowski Stanisław 39
Saulson Rozalia 203
Schieb Barbara 39
Schütz Halina 94
Sekuła Aleksandra 66
Shneiderman Szmuel Lajb 199
Siek Magdalena 51
Sieradzka Zofia zob. Różewicz Zofia
Sioma Radosław 66
Skotnicki Aleksander B. 165
Skrendo Andrzej 14, 19, 35, 38, 83, 157,
179, 186
Sławiński Janusz 158
Słonimski Antoni 186
Słowacki Juliusz 159
Słucki Arnold 186
Sofoniasz 168, 169, 172
Sojczyński Stanisław („Warszyc”, „Zbigniew”)
102
Spengler Oswald 151–152, 157
Spólna Anna 78, 186
Staff Leopold 14, 21
Stalin Józef (Iosif Dżugaszwili) 154
Stanula Emil 200
Stawecka Krystyna 169

Steigmann-Gall Richard 106
Stępień Paweł 89, 154, 167, 200
Streicher Julius 106, 121–122, 125, 135–136
Styś Stanisław 149, 191
Sulowski Jan 200
Symon Franciszek Albin 200
Szaruga Leszek 35
Szczęsna Justyna 160
Szekspir (Shakespeare) William 154–155, 157
Szostakowicz Dymitr Dmitrijewicz 153
Sztajkeller Fryderyk 83–84, 92
Sztyrnberg Blima 202, 203
Szwajcer Isroel 199
Szymkiewicz Jarosław 16

Ś

Ścibor Józef 169
Ściepuro Arkadiusz 148
Świerczewski Karol 158

T

Tegel Susan 132
Tempelhof Regina 76
Tokarz Bożena 27
Tomal Maciej 196
Tomaszewski Feliks 68, 78, 160
Tretiak Józef 151
Trzciński Andrzej 191
Tuszewicki Marek 199
Tuwim Julian 88, 136–137, 169, 186
Tych Feliks 202

U

Ubertowska Aleksandra 35, 68, 158, 186
Uebelhoer Friedrich 51

Ulrich Leon 154, 155
Unterman Alan 185
Urbańczyk Stanisław 78
Usadel Georg 138

V

Vogler Henryk 38, 45, 68, 197
Voigt Martina 39

W

Wächter Otto von 51
Waligóra Janusz 31, 35, 73, 161, 166, 184,
186, 188
Wat Aleksander 171, 186
Wążyk Adam 186
Weinreb Rysia 66
Weinstein Frederick 39, 51
Wenzel Mario 53
Wessely Paula 105
Wiesel Elie 41
Wigoder Geoffrey 186
Wilhelm II Hohenzollern, cesarz Niemiec
204
Witamwas Birgit 106
Witkiewicz Stanisław Ignacy (Witkacy) 151,
152
Wittlin Józef 186, 201, 202, 203
Władysław z Gielniowa 200
Wodziński Marcin 191
Wojcieszuk Tomasz 194
Wojdowski Bogdan 37–38
Wolf-Roskosch Florian 106
Wołowicz Grzegorz 158
Woroszyński Wiktor 186
Woźniczka Zygmunt 156

Wójcik Włodzimierz 68
Wujek Jakub 149, 191
Wulf Dawid 84, 92, 94
Wünsche August 200
Wygodzki Stanisław 186
Wysłouch Seweryna 68
Wyszyński Stefan 39

Z

Zaleski Józef Bohdan 155–156, 157
Zborski Bartłomiej 108
Zdziechowski Marian 151
Zelnhefer Siegfried 121

Zieliński Zbigniew 102
Ziembiński Maciej 58
Zienkiewicz Olga 185
Ziomek Jerzy 158
Związek Jan 179

Ż

Żebrowski Rafał 36, 54, 190
Żółkoś Monika 35
Żukowski Tomasz 23, 27, 28, 35, 83, 166,
171, 184, 186
Żuławski Jerzy 170–171
Życzyński Henryk 151

INDEKS UTWORÓW TADEUSZA RÓŻEWICZA

C

Chaskiel (Ch3) 20, 25, 49–50, 52, 53–54,
139, 213–214

Chaskiel (Ch5) 30, 31, 55, 56, 87, 139, 160,
195, 216–217

Chaskiel (Ch6) 16, 18, 23, 90, 160–161,
217–218

Chaskiel (Ch7) 16–19, 20–22, 23–24,
25–31, 44–45, 46–49, 50, 56, 91–92,
96–97, 139–143, 160–164, 166–172, 198,
200, 203–206, 207–209, 218–219

Chaskiel. Wspomnienie o żydowskim chłopcu
(Ch1) 20, 24–25, 30, 42–43, 54, 55, 56,
85–86, 160, 194–195, 211–212

Chaskiel. Zabawa w chowanego (Ch4) 18,
19, 22–23, 25, 28, 29, 43–44, 46, 47, 48,
50, 52–53, 55, 56, 87, 91, 139, 140, 195,
214–216

Ciemne źródła, cykl 188, 190, 213–214

Credo 157

czego byłoby żal 13

Czerwona rękawiczka, zbiór 13, 89

D

Do poprawki 190

Drewniany karabin 83, 105, 181, 184

Drewno 167, 168

Dziennik gliwicki 83

E

Elegia na powrót umarłych poetów 77,
88–89, 169

G

Gałąź 82–85, 92, 94, 95–96, 97

Gołębie ptaki łagodne 148–157

Gwiazda proletariatu 158–159

H

Herszlik stolarz (cykl *Ciemne źródła*) 188–
–191

K

Kartki ze starej szuflady, cykl 187

*„Kiedy myślę o poezji w ogóle, myślę o Mic-
kiewiczu”* 14

Kropła krwi, wspólnie ze Stanisławem Róże-
wiczem 86

Krzyczałem w nocy 87

Księżyc świeci 89, 90

Kup kota w worku (*work in progress*), zbiór
157

L

Lalka mojej córki 71

M

Maca 195–196, 215, 217

Matka odchodzi, zbiór 49, 80, 83, 87, 178, 181, 190

Matka powieszonych ociera się o szorstką skórę tłumu 7, 19, 36, 67

Matki Boskiej Gromnicznej 181

Morze 87–88, 204

Mój ulubiony wiersz? 147

N

Na tonie natury 167–168

Na odejście poety 89

nagroda z rąk Czechowicza 14–16

Nasz starszy brat, zbiór 16, 181, 184

Niepokój, zbiór 13, 16, 23, 37, 57, 89

O

O sobie samym 214

Opadły liście z drzew, zbiór 38, 83, 184, 204

P

Pani „Marusia” Kasprowiczowa 167

Październikowe rozmyślenia 14

Pierwsza miłość (fragment) 38–40, 42

Pięć poematów, zbiór 68, 148, 158, 159

Płaskorzeźba, zbiór 204

Podwórko 43, 44, 49, 213

Poemat otwarty, zbiór 9, 16–17, 18, 27, 87, 167, 168, 211, 219

przerwana rozmowa 204

Przerwany egzamin, zbiór 87

Przygotowanie do wieczoru autorskiego, zbiór 168

R

Regio, zbiór 45

Rola widzimi się (cykl Kartki ze starej szuflady) 187

Równina 56–57

Równina, zbiór 13, 57, 89

Róża 7, 19, 36, 67

Różne oblicza cenzury 83

Ryfka 86–88, 92, 194, 195, 206, 212, 217

Rzeź chłopców 67, 68, 70, 75, 78, 79–80, 82, 93–94, 95, 96, 97, 158

Rzeź chłopców polskich i żydowskich 68–70, 159–160

S

Spojrzała w słońce 86

Srebrny kłos, zbiór 86, 188, 190, 214

Stary kirkut w Lesku (cykl Z podróży po Polsce) 191–194

Synowie. Opowiadanie 101

T

Tablica zob. *Pierwsza miłość (fragment)*

To, co zostało z nienapisanej książki o Norwidzie 147

Tron (cykl Ciemne źródła) 213

Trucizna. Opowiadanie z czasów okupacji hitlerowskiej 101–105

Trumienny portret nieznannej damy z osiemnastego wieku 217

[Tu w szklanych gablotkach...] 71–74

W

W środku życia 167

Walka 89

Warkoczyk 67, 68, 70, 74–75, 78–79,
80–82, 97, 158, 172

Wstyd 168

Wycieczka do muzeum 73

Wyobraźnia kamienna 57

Wyrok 184

Zabawy (Ch2) 24, 43, 49, 53, 54, 87,
194–195, 212–213

Zawsze fragment, zbiór 13

Zielone róże poety 89

Złowiony 45

Zostawcie nas 27

Ż

Żywi umierali 7, 19, 36–38, 42, 67, 177

Z

Z podróży po Polsce, cykl 193